

ВПЛИВ НОРМАНДСЬКОГО ЗАВОЮВАННЯ НА СУСПІЛЬНИЙ І ДЕРЖАВНИЙ ЛАД АНГЛІЇ XI – XII СТ.

Андрущенко Денис Богданович

студент магістратури,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ

e-mail: andrusenkodenis88@gmail.com

Анотація. *Нормандське завоювання Англії під проводом Вільгельма Завойовника було здійснене за п'ять років. В результаті завоювання нормандська еліта замінила англосаксонську і заволоділа землями країни, церква була реорганізована, феодалізм став набагато поширенішим, а англійська мова видозмінилась, серед безлічі інших довготривалих змін, які в сукупності роблять нормандське вторгнення важливим переломним моментом в англійській історії. Завоювання Англії Вільгельмом Нормандським мало найважливіші наслідки для подальшого розвитку. Об'єднання англійських і норманських земель під єдиним правителем сприяло розширенню економічних і культурних зв'язків Англії. Крім того, з остаточним завоюванням країни і розподілом землі між норманами завершився процес феодалізації Англії, що прискорило консолідацію сільського населення. Вільгельм Завойовник заснував могутню державу з сильною централізованою владою короля – Англію. Дуже скоро його новостворена держава надовго стала найсильнішою в Європі. Під час завоювання вищий клас англосаксонських феодалів був знищений і замінений норманами. А нижні верстви феодального прошарку становили англосакси. Відносини між верхівкою класу феодалів і нижчими верствами феодалів, як між завойовниками і підкореними, були ворожими. А знизу відкривався нижній прошарок феодалів, які мали певний дохід – могли ними стати. Вільних селян оголосили залежними, а важлива частина общинних лісів стає королівською власністю. Більшість населення була незадоволена правлінням завойовників і збільшенням податків. Король, як верховний власник усієї землі в Англії, був сюзереном усіх землевласників, незалежно від того, від кого і за яких обставин вони їх отримали. Вільгельм зобов'язав усіх сквайрів присягою служити королю. Суто англійською характеристикою феодального устрою є служіння королю через голови всіх інших його васалів. Король отримав додаткову підтримку та авторитет. Після завоювання країна зміцнилася як держава, незважаючи на численні недоліки від нововведень.*

Ключові слова: *нормандське завоювання, нормани, Вільгельм Завойовник, реформи, адміністративний устрій, феодалізм, централізація.*

Постановка проблеми. Нормандське завоювання Англії можна охарактеризувати як процес створення норманської держави на території Англії та знищення англосаксонських королівств, який почався з вторгненням нормандського герцога Вільгельма в 1066 р. закінчився повним підпорядкуванням Англії.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування впливу норманського завоювання на суспільний та державний лад Англії у XI – XII ст.

Історіографічний огляд. Нормандське завоювання Англії було предметом дослідження великої кількості як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Варто звернути увагу саме на те, що останні частіше зверталися до різноманітних аспектів досліджуваного питання. Серед українських вчених, питання вивчали, зокрема, такі

дослідники як К. Колесник, К. Галушко, Л. Войтович, Ю. Овсинський, І. Кривошея, О. Барвінок тощо. Серед зарубіжних дослідників можна виділити тих, чії праці та публікації лягли в основу написання, даної статті, а саме – П. Акройда, У. Бьорнса, С. Дженкінса та інших.

Виклад основного матеріалу. Для початку розглянемо передумови норманського завоювання Англії. Відомо, що ця країна сильно постраждала від постійного напливу вікінгів. Король англосаксів Етельред шукав того, хто б допоміг йому чинити опір вікінгами [Колесник, 2022]. Він побачив такого союзника в норманах і, щоб укласти з ними союз, одружився на сестрі нормандського герцога Еммі. Попри це, він не отримав обіцяної допомоги.

Через три роки вся Англія була завойована вікінгами, і Кнуд Великий став їхнім королем. Він об'єднав під своєю владою всю Англію, Норвегію та Данію [Askroyd, 2001]. Тим часом сини Етельреда тридцять років перебували у вигнанні при дворі норманів.

У 1042 р. один із синів Етельреда, Едвард, повернув собі престол Англії. Сам Едуард був бездітним і прямого спадкоємця престолу не було, тоді він проголосив своїм спадкоємцем герцога Нормандського Вільгельма. У 1052 р. влада повернулася до англосаксів. У 1066 р. Едуард помирає, що означає, що Вільгельм повинен стати його спадкоємцем, але англосакси в свою чергу призначають королем Гарольда II. Герцог Вільгельм, звичайно, заперечив цей вибір і заявив про свої претензії на престол Англії [Войтович, 2017]. Це стало початком нормандського завоювання Англії.

Англосаксонські королівства були знищені внаслідок завоювання (в політичному плані), а влада перейшла до норманів [Askroyd, 2012]. Вільгельм заснував могутню державу з сильною централізованою владою короля – Англію. Дуже скоро його новостворена держава надовго стала найсильнішою в Європі, на чію військову міць не розраховувати було нерозумно. У свою чергу, англійська кавалерія тепер стала вирішальною силою на полі бою (саме вона відіграла вирішальну роль під час битви норманів із саксами).

Таким чином, нормандське завоювання Англії спричинило подальше поглиблення феодалізації англійського суспільства. Значна частина земель, конфіскованих у англосаксонської знаті, увійшла до королівського домену (назва особистий володіння короля), а решта була розподілена між нормандськими феодалами. Земля була зарезервована лише для представників англосаксонської знаті, які погодилися служити Вільгельму Завойовнику [Askroyd, 2001].

Завоювання Англії Вільгельмом Нормандським мало найважливіші наслідки для подальшого розвитку. Об'єднання англійських і норманських земель під єдиним правителем сприяло розширенню економічних і культурних зв'язків Англії. Крім того, з остаточним завоюванням країни і розподілом землі між норманами завершився процес феодалізації Англії, що прискорило консолідацію сільського населення. Нормани принесли в Англію найвищу (на той час) французьку культуру [Kenneth, 1984].

Після норманського завоювання з 1066 р. до країни почали масово прибувати іммігранти з континенту; це були переважно міські жителі – ремісники та торговці [Burns, 2019]. Вони селилися переважно в англійських містах або норманських баронських замках, і їхня діяльність сприяла поживленню англійського міського

життя та економічного розвитку країна загалом. Пізніше нормандські звичаї увійшли в життя англійців.

Зокрема, кардинально змінився традиційний чоловічий одяг. Протягом століть одяг англосаксонських чоловіків майже не змінювався, складаючись з короткої туніки, прилягаючої до тіла, і широкого довгого плаща, накинутого поверх нього. У XII ст. цей наряд поступово витісняється норманським, який складався з довгого просторого жакета, поверх якого одягалося напівпальто. Нормани були набагато вибагливішими в їжі. Вони «познайомили» корінне населення Англії з іноземними стравами, наприклад, паштетами з різних видів м'яса, солодкими пирогами, вишуканими винами [Ackroyd, 2012]. Однак всі ці ласощі регулярно з'являлися лише на столах найбагатших англосаксів, а іншим доводилося задовольнятися звичною простою і грубою їжею.

Після норманського завоювання в 1066 р. старе англосаксонське дворянство було замінено нормандськими баронами. Нормани користувалися такою владою, що могли розорити будь-якого зі своїх англосаксонських сусідів. Віддані корінному населенню з надзвичайною гордістю, завойовники продовжували розмовляти їхньою мовою, яка була нормандським діалектом французької мови. Мова іноземців стала мовою англійського правосуддя. Для англосаксів, які хотіли чогось досягти, було важливо навчитися говорити мовою правлячої еліти.

Щоб ще більше зміцнити свою владу, Вільям оголосив себе верховним власником усієї землі в 1085 р. і почав вимагати від усіх вільних власників принести йому присягу на вірність [Jenkins, 2011]. Право суверенної власності короля на землю дозволяло йому перерозподіляти земельні наділи, віддавати їх лояльним до нього феодалам, втручатися в земельні відносини землевласників. Присяга на вірність робила феодалів усіх рангів васалами короля, пов'язаними з ним військовою службою та деякими іншими зобов'язаннями. Таким чином, принцип «васал мого васала – не мій васал», характерний для європейського континенту, в Англії не затвердився. Політика Вільгельма Завойовника сприяла централізації держави навіть в умовах поглиблення феодалізації.

Основою феодального господарства в нормандській Англії був так званий манор, тобто землеволодіння окремого феодала. Англійські феодали не отримали незалежності та «імунітету», якими вони користувалися на континенті [Jenkins, 2011]. Вони поділялися на дві основні категорії:

- прямі васали короля, які зазвичай були великими землевласниками (графи, барони, верхівка лицарства);
- васали короля другого ступеня (субвасали), як правило, від дрібні та середні власники.

Значна частина англійського духовенства володіла землею на тих же умовах, що й світські феодали, зокрема вони мали нести військову службу та платити податки.

До кінця XI ст. більшість селян була закріпачена (іншими словами – закабалена), тобто віддана у залежність від феодала. Про це свідчать результати перепису населення, проведеного в 1086 р., який назвали «Книгою Страшного суду» [Kenneth, 1984]. Перепис також відобразив нерівномірність і незавершеність процесу феодального підкорення англійського селянства. Найпоширенішою формою феодальної залежності було віланство (вілани – це феодально заможні селяни).

Англійські сільські жителі (селяни) перебували в земельній залежності від своїх лордів, несли на їх користь певні служби та повинності.

Пізніше, у дванадцятому столітті, статус віланів дедалі більше знижувався до статусу спадкових особистих вільних власників панських земель. Близько 1/3 селянства було включено до перепису під категорію безземельних і малоземельних, граничних і коттарських. Незначну частину населення становили вільні селяни та близькі до них за станом сокмени (мешканці поселень навколо манору). Ця категорія населення чисельно переважала на території умовно виділеної адміністративної одиниці «Данського права» і за службовим складом наближалася до дрібних феодалів і аллодистів (дрібні селяни).

Вільне селянське населення в XI – XII ст. фактично перебувало під впливом суперечливих факторів. З одного боку, королівська влада всіляко сприяла упокоренню нижчих категорій вільних селян, перетворенню їх на віланів, а, з іншого, завдяки розвитку товарно-грошових відносин наприкінці XII ст. прошарок заможніших селян-землевласників зростав [Burns, 2019]. Королівська влада вважала їх своїми політичними союзниками в боротьбі з сепаратизмом великих феодалів і захищала від свавілля феодалів-землевласників. Формально такий самий захист «звичасвим правом» усієї вільної власності (повної власності) – лицарської, міської та селянської – уже наприкінці XII ст. допоміг згладити правові розбіжності між верхівкою вільного селянства та дрібними лицарями.

Відносна єдність держави, зв'язки з Нормандією сприяли розвитку торгівлі. У XI – XII ст. збільшувалась кількість міст, більшість з яких знаходилась на землях королівського домену й управлялася королівською адміністрацією [Kenneth, 1984]. Городяни були зацікавлені в сильній центральній владі, яка сприяла розвитку внутрішнього ринку, отримати підтримку короля в боротьбі з окремими феодалами. При цьому фінансові претензії корони часто вступали у протиріччя з інтересами міст. В умовах посилення центральної влади англійські міста були змушені купувати королівські грамоти, які містили лише окремі торгові привілеї.

Що стосується політичної системи централізація держави була домінуючим напрямом розвитку англійської держави з часів норманського завоювання [Burns, 2019]. У XI – середині XII ст. централізація значною мірою спиралася на права сеньйорів та приватні права англійських королів, які були об'єднуючим центром усієї феодално-ієрархічної системи.

Англійська держава в цей період являла собою особливу форму так званої «сеньйоріальної» монархії, яка характеризувалася відносною централізацією і де король був сюзереном усіх феодалів і найбільшим землевласником у країні. Юридичні та фінансові права Корони по відношенню до своїх підданих були водночас правами вищого сеньйора по відношенню до своїх васалів. Вони керувалися в основному феодалними звичаями, хоча вже й робили кроки до їхнього нівелювання.

У результаті відбувалися численні «повстання» баронів в XI – XII ст., які звинуватили корону в зловживанні їхніми сеньйорськими правами. Протягом усього XII ст. королі змушені були дарувати баронам і духовенству (представникам церкви) хартії свободи, зобов'язуючи королівську владу керуватися феодалними звичаями, поважати автономію церкви. Проте з другої половини XII ст. у зв'язку з соціально-економічними змінами в Англії все більше зміцнюються національні основи

господарювання. Активізація цього процесу в основному пов'язана з реформами Генріха II (1154 – 1189) – судової, військової, з реорганізацією управління та фінансів [Кузьминець, 2012].

Реформи Генріха II мали на меті зміцнити самі основи королівської влади і водночас послабити політичне становище великих світських феодалів і церкви. Вже в часи норманського завоювання влада англійських феодалів-іменістів (магнатів-землевласників) над середніми і багатими землевласниками, лицарями вже була обмежена центральною владою.

Королівська влада намагалася обмежити права, які все ще залишалися на той час за іменістами в області судового та адміністративного управління. Це було зроблено насамперед шляхом реорганізації судочинства, встановлення нових форм правової діяльності та судочинства. Інші реформи були спрямовані на створення незалежної від феодалів найманої армії та встановлення нових видів фінансових поборів. Дії короля Генріха були оформлені низкою указів – Великих присяжних Кларендона (1166) і Нортгемптона (1176), Присяжних «Про зброю» (1181) тощо.

У боротьбі проти політичної автономії церкви та зміцнення незалежності церковної земельної власності Генріх II опублікував Кларендонські конституції в 1164 р. Відповідно до цих конституцій король визнавався суддею вищої апеляції у справах, які розглядаються церковні собори. Без його згоди ні світські феодали, ні королівські чиновники не могли бути відлучені від церкви, а призначення на вакантні вищі посади повинно було здійснюватися за результатами виборів і за згодою короля.

Кларендонські конституції мали відіграти важливу роль у зміцненні королівської влади, але під сильним тиском духовенства Генріх II відступив і відмовився від деяких їхніх положень.

З середини XII ст. упорядковуються структура та повноваження вищого органу центральної адміністрації – королівської курії [Kenneth, 1984]. В XI ст. королівська курія поєднувала функції вищої виконавчої, судової та фінансової влади. До його складу зазвичай входили маршал – начальник армії, камергер – розпорядник королівським майном, канцлер – особистий секретар короля і т.д. Для вирішення найважливіших завдань на засідання курії запрошувалися вищі світські та духовні феодали.

Із зростанням королівської влади та ускладненням управлінських обов'язків у курії було виділено ряд окремих відділів. З середини XII ст. у свою чергу вказується особливий департамент канцлера, а також низка судових органів. Найважливішим з них був королівський високий суд на чолі з суддею. У цьому дворі поступово народився Суд загальних справ, який міг засідати без присутності короля і не повинен був супроводжувати його в подорожах. Наприкінці XII ст. всі ці установи стали самостійними органами.

Управління на місцях. Після норманського завоювання зберігався поділ країни на графства, сотні та комуни (іншими словами – общини). Шерифи стали головами місцевої королівської адміністрації в графствах. Вони наділялися найвищою судовою, військовою, фінансовою та поліцейською владою на території найбільшої територіально-адміністративної одиниці – графства [Колесник, 2022].

Свої судові та адміністративні функції шерифи здійснювали в тісному зв'язку з представниками графств. Незважаючи на те, що ці інституції «вижили», вони

поступово втрачали свою незалежність і дедалі більше ставали інструментами центральної влади та її підтримки на місцях. Генріх II, виводячи з-під юрисдикції зборів більшість цивільних справ, одночасно підвищує їх роль у призначенні осіб, які беруть участь у веденні кримінальних справ (присяжних прокурорів).

Зміцнення королівської влади було неможливим без реорганізації збройних сил країни. Приблизно в другій половині XII ст. основну частину військових сил становило феодалне ополчення – система озброєних дружин. Вони склалися з груп лицарів, очолюваних і очолюваних баронами на умовах обов'язкової служби королю. Однак на практиці це означало вирішальну роль баронів у королівській армії.

Військова реформа Генріха II в основному проявилася в заміні особистої військової повинності феодалів оплатою «щитових грошей». Цей захід відкрив для короля можливість підтримувати віддане лицарське ополчення. Крім того, Генріх II намагався використати старе англосаксонське ополчення з вільних жителів графств у своїх інтересах, він запровадив військову повинність для всього вільного населення країни.

Кожна вільна людина, феодал, селянин, міщанин, повинна була мати відповідну її майновому стану зброю. Володіючи власним спорядженням, армія водночас утримувалася за рахунок казни, доходи якої значно зросли. Крім практики збору «щитових грошей» з феодалів і міських таляків, поступово встановлювався загальнодержавний податок на рухоме майно.

Військові реформи Генріха II значно збільшили чисельність лояльних королю військ і підірвали керівництво армією з боку найбільших феодалів [Войтович, 2017].

Що стосується судової влади, Генріх II значно розширив межі королівської юрисдикції за рахунок сеньйоріальної. Юрисдикція королівських судів охоплювала майже всі злочини, а переважна більшість цивільних спорів стосувалася землі. З часів Генріха II в Англії міцно утвердилася система окружних судів – роз'їзних сесій королівських суддів. Судові візити проводилися в кожному повіті раз на сім років. Водночас усі судові справи, переслідування, кримінальні арешти та розслідування зловживань здійснювалися місцевими судами та посадовими особами. Генріх II встановив особливий порядок розслідування земельних претензій і злочинів у королівських судах. Ці розслідування проводили б мандрівні магістрати або шерифи за допомогою присяжних – дванадцяти лицарів або інших повноправних громадян, які були приведені до присяги як свідки або обвинувачі. Така система дізнання дозволяла більш об'єктивно вирішувати справи порівняно з процесами та судовими поєдинками в судах феодалів. Тому дрібні та середні землевласники воліли звертатися до царського суду.

Створенню єдиної правової системи в Англії сприяли окружні суди, які стали ефективним засобом контролю місцевої адміністрації з боку центральної влади.

Юрисдикція судів великих феодалів залишилась обмеженою. Початок цьому обмеженню юрисдикції лордів було покладено Вільгельмом I, який підтвердив право королівської влади втручатися у вирішення суперечок між феодалами та їх васалами про вільні земельні володіння. Васал міг звернутися до короля і отримати від нього наказ, що підтверджує його право на повну власність. Поступово розвивалася королівська судова система «приписів права», обмежуючи юрисдикцію сеньйоріальних курій над претензіями щодо власності на землю. У той же час

феодалний суд розглядав різні претензії від віланів, оскільки вілани не могли звернутися до королівського суду [Кузовков, 2020].

Висновки. Безумовно, нормандське завоювання створило передумови до кардинальних перетворень, як у політичному житті Англії, так і у соціальному. Наслідками нормандського завоювання стали також зміни в адміністративно-територіальному поділі англійських земель – нормандське завоювання Англії спричинило подальше поглиблення феодалізації англійського суспільства. Зміни були проведені, зокрема, у галузі судочинства, армійського устрою тощо.

Список використаних джерел та літератури

- Ackroyd, P., 2012. *The History of England. Vol. 1. Foundation*, London: Macmillan Ltd.
Ackroyd, P., 2001. *The Biography*, London: Random House.
Burns William E., 2019. *A Brief History of Great Britain*, New York: Factson File, Inc.
Jenkins, S., 2011. *A Short History of England*, New York: Public Affairs.
Morgan Kenneth, O., 1984. *The Oxford illustrated history of Britain*, Oxford: Oxford University Press.
Войтович, Л., Овсинський, Ю., 2017. *Історія війн і військового мистецтва. У 3 т. Т. 1. Від зачатків військової організації допрофесійних найманих армій (бл. 3060 р. до Христа – початок XVI ст.)*, Харків: Фоліо.
Кузьминець, О. В., Дурнов, Є. С., Сокур, Ю. В., 2012. *Історія держави та права зарубіжних країн (схеми, коментарі, термінологічний словник)*, Київ.
Колесник, К. Е., 2022. *Нормандське завоювання Англії і його вплив на історію і культуру Англії. Історія і культура Англії в XII – XV ст.: конспект лекцій*, Харків: УкрДУЗТ.
Кузовков, В. В., Горбенко, К. В., 2020. *Історія середніх віків: навчально-методичний посібник для студентів закладів вищої освіти*, Миколаїв: Іліон.

References

- Ackroyd, P., 2012. *The History of England. Vol. 1. Foundation*, London: Macmillan Ltd. [in English].
Ackroyd, P., 2001. *The Biography*, London: Random House. [in English].
Burns William E., 2019. *A Brief History of Great Britain*, New York: Factson File, Inc. [in English].
Jenkins, S., 2011. *A Short History of England*, New York: Public Affairs. [in English].
Morgan Kenneth, O., 1984. *The Oxford illustrated history of Britain*, Oxford: Oxford University Press. [in English].
Voitovych, L., Ovsynskyi, Yu., 2017. *Istoriia viin i viiskovoho mystetstva. U 3 t. T. 1. Vid zachatkiv viiskovoi orhanizatsii doprofesiinykh naimanykh armii (bl. 3060 r. do Khrysta – pochatok XVI st.)* [History of wars and military art. In 3 vols. Vol. 1. From the beginnings of military organization to professional mercenary armies (approx. 3060 BC - the beginning of the 16th century)], Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
Kuzmynets, O. V., Durnov, Ye. S., Sokur, Yu. V., 2012. *Istoriia derzhavy ta prava zarubizhnykh krain (skhemy, komentari, terminologichnyi slovnyk)* [History of the state and laws of foreign countries (schemes, comments, glossary)], Kyiv. [in Ukrainian].
Kolesnyk, K. E., 2022. *Normandske zavoivuvannia Anhlii i yoho vplyv na istoriiu i kulturu Anhlii. Istoriia i kultura Anhlii v XII – XV st.: konspekt leksii* [The Norman conquest of England and its influence on the history and culture of England. History and culture of England in the 12th – 15th centuries: lecture notes], Kharkiv: UkrDUZT. [in Ukrainian].
Kuzovkov, V. V., Horbenko, K. V., 2020. *Istoriia serednikh vikiv: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv zakladiv vyshchoi osvity* [History of the Middle Ages: a teaching and methodical guide for students of higher education institutions], Mykolaiv: Ilion. [in Ukrainian].

THE INFLUENCE OF THE NORMAN CONQUEST ON THE SOCIAL AND STATE ORDER OF ENGLAND XI – XII CENTURIES

Denys Andrushchenko

Student,

Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv

Abstract. *The Norman conquest of England led by William the Conqueror was accomplished in five years. As a result of the conquest, the Norman elite replaced the Anglo-Saxon elite and took possession of the country's lands, the church was reorganized, feudalism became much more common, and the English language changed, among a host of other long-term changes that, taken together, make the Norman invasion an important turning point in English history. The conquest of England by William of Normandy had the most important consequences for further development. The union of English and Norman lands under a single ruler contributed to the expansion of England's economic and cultural ties. In addition, with the final conquest of the country and the distribution of land among the Normans, the process of feudalization of England ended, which accelerated the consolidation of the rural population. William the Conqueror founded a powerful state with a strong centralized power of the king – England. Very soon, his newly created state became the strongest in Europe for a long time. During the conquest, the upper class of Anglo-Saxon feudal lords was destroyed and replaced by the Normans. And the lower layers of the feudal stratum were Anglo-Saxons. The relationship between the top of the feudal class and the lower layers of the feudal lords, as between the conquerors and the conquered, was hostile. And from below was the lower layer of feudal lords, who had a certain income – could become one. Free peasants were declared dependent, and an important part of the communal forests became royal property. The majority of the population was dissatisfied with the rule of the conquerors and the increase in taxes. The king, as the supreme owner of all land in England, was the suzerain of all landowners, regardless of from whom or under what circumstances they obtained them. Wilhelm obliged all the squires to serve the king by oath. A purely English characteristic of a feudal system is service to the king through the heads of all his other vassals. The king received additional support and authority. After the conquest, the country strengthened as a state, despite numerous shortcomings from innovations.*

Key words: Norman Conquest, Normans, William the Conqueror, reforms, administrative structure, feudalism, centralization.